

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان چاپ: ۱۴۰۳/۰۳/۲۵

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

تبیین اصول معماری مساجد با استناد به رهنمودهای مقام معظم رهبری

عادل عطائی کاریزی

دکتری معماری، دانشگاه تهران، مشهد، ایران

(adel.ataei4938@gmail.com)

چکیده

مسجد دارای جایگاه بسیار مهمی در تمدن اسلامی است و علی‌رغم نشانه بودن در شهر اسلامی، تأثیرات مهمی در وضعیت کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شهرها دارد. مسجد به تمام معنی بنایی است اسلامی و از این دیدگاه، جلوه گاه همه رموز و رازهای معماری اسلامی به شمار می‌آید. در این پژوهش اصول معماری مساجد انقلاب اسلامی بر مبنای رهنمودهای مقام معظم رهبری مورد تبیین و بررسی قرار گرفت. طبق یافته‌های حاصل از مطالعات اسنادی، اصول معماری مساجد در سخنان مقام معظم رهبری در چهار اصل کلی شامل اصول محتوایی، کالبدی، برنامه‌ای و سازه‌ای در معماری مورد تأکید است. آیت الله خامنه‌ای، مساجد را محور و کانون جامعه اسلامی می‌داند و از مسئولان، به ویژه روحانیون و ائمه جماعات می‌خواهد تا این محوریت و مرکزیت، مورد ملاحظه قرار گیرد. به نظر ایشان، محور و ملاک بودن مساجد در همه جوامع اسلامی باید لحاظ شود؛ به گونه‌ای که مدیریت امور جامعه اسلامی از مساجد صورت گیرد.

کلمات کلیدی: اصول معماری مسجد، رهنمودهای مقام معظم رهبری، معماری.

۱- مقدمه

معماری خلق فضایی است پویا و قابل درک که با بیان نغز و ظریف هنرمندی وارسته به منصف ظهور رسیده؛ از این رهگذر، معماری همواره معرف هویتی ویژه برای آدمیان بوده است. در حقیقت معمار یابی که حجاب از رخسار حقایق و رازهای هستی بر می‌دارد و با تلاش و تکاپو رخت از دیار غربت و بیانگی بر می‌بندد، از دامان خاک سر به افلاک می‌گشاید و آدمی را با خود رهسپار سفری روحانی می‌کند، تنها در تار و پودی مقدس متجلی می‌شود. معماری قدسی به عنوان مصداقی بارز از تجلی این اندیشه‌های ماورایی در ساحت نفسانی به بهترین وجه در لایه‌های ادراکی معماری و هنر مسلمانان متبلور شده است. معماری اسلامی نیز به مثابه نمودی آشکار از این بیان و هنر مقدس در ساحت عناصر و ساختارهای فیزیکی به منصف ظهور رسیده است. معماری قدسی از دیرباز عالی‌ترین بستر تکامل و تعالی روحی آدمیان بوده است. اوج اعتلا و شکوفایی هنر معماری

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

اسلامی را می‌توان در ساخت مساجد جست و جو کرد. مسجد سرآمد عناصر و ساختارهای فیزیکی معماری اسلامی است که بیش از هر عنصر کالبدی دیگری آدمی را رهسپار سفر روحانی قربت می‌سازد. مسجد نمودی برجسته و آشکار از هنر در ساحتی متبرک و مقدس است و از دیرباز نیز بستر ساز رویدادهای تاریخی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بوده است (بمانیان و همکاران، ۱۴۰۰).

حقیقت امر این است که مسجد به تمام معنی بنایی است اسلامی و از این دیدگاه، جلوه گاه همه رمز و رازهای معماری اسلامی به شمار می‌آید. علاوه بر آن، جهان سده‌های میانه مسلمان، نظیر اروپای قرون وسطا، جامعه‌ای خدام دار بود است و مسجد بیان طبیعی آن. لذا بررسی دقیق عملکردهای این بنا ما را به فهمی عمیق از کارکردهای فرهنگ اسلامی می‌رساند. مسجد بنای الگویی است که عالی‌ترین سازه‌ها را در معماری اسلامی به وجود آورد؛ مسجد با این نیت ساخته می‌شود که باقی بماند، پس باید دارای ساختاری غنی و مستحکم باشد. در نتیجه، این بنا، آن الگویی است که به مانند کلیسا در مسیحیت بیش از هر بنای دیگر تأثیر سنت‌های ممتاز معماری بسیاری را که در مجموع معماری را شکل داده اند (هیلن براند، ۱۳۸۰). مسجد بنایی است که ساخته می‌شود تا در طول تاریخ بماند؛ پس باید دارای ساختاری غنی و مستحکم باشد، شناخت ارتباط پیکربندی فضایی مساجد که دارای ساختار غنی و مستحکم هستند، مسیر درست به سمت طراحی و ساخت بناهایی مبتنی بر حکمت اسلامی را که در تاریخ ثبت شود و به اصطلاح بماند، نشانگر خواهد بود.

معماری قدسی اسلام پیش از هر چیزی در وجود مسجد متجلی است که خود، تجسم و بازآفرینی و تکرار هماهنگی نظم و آرامش طبیعت است. این ارتباط فقط بیرونی نیست که از طریق پیوندی درونی، مسجد را به اصول و ریتم‌های طبیعت مربوط کرده و فضای مسجد را با آن فضای مقدس خلاقیت ازلی متحد می‌سازد (نصر، ۱۳۸۴). مثلاً در نحوه انتظام فضاهای مسجد سلسله مراتبی برای سیر به سوی کمال رعایت می‌شود، زمین مسجد معمولاً نامنظم است و حیاط میانی و عناصر دیدنی مسجد کاملاً منظم؛ بنابراین "سیر از بیرون مسجد (آفاق) به درون (انفس) نیز سیری از بی نظمی به نظم و از نقص به کمال است (نوابی، ۱۳۷۷).

مسجد یک درون است در برابر فضاهای دیگر که در بیرون آن می‌باشند؛ مخاطب از بیرون بنا شاهد مراسم عبادی نیست، که خود یکی از برگزارکنندگان رسم ستایش خداوند در درون (و دل) مسجد است (معماریان، ۱۳۸۴).

مسجد دارای جایگاه بسیار مهمی در تمدن اسلامی است و علی‌رغم نشانه بودن در شهر اسلامی، تأثیرات مهمی در وضعیت کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شهرها دارد. اما با وجود اصول اسلامی و انقلابی و داشتن پیشینه قوی تمدن و معماری ایران اسلامی، حرکت انقلابی در این زمینه بسیار رکمرنگ، یا با چالش‌هایی همراه بوده است. مساجد کشور باید علاوه بر محتوا، در ظاهر کالبد نیز چهارچوب و اصولی داشته و الگو باشند.

نگاهی کوتاه به چشم‌انداز بیست ساله کشور و بیانات ولی امر مسلمین در زمینه معماری و شهرسازی، به ویژه مساجد، به خوبی روشن می‌سازد که بدون ارتقای نقش مساجد و ایفای صحیح آن، تحقق اهداف و راهبردها از جمله در زمینه معماری و در نهایت تمدن‌سازی نوین اسلامی میسر نیست. تنظیم هر نوع چشم‌انداز و برنامه‌ای برای ارتقا وضعیت معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی نیازمند توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری به عنوان شخصیتی دانشمند و ولی فقیه مسلمین؛ هم اندیشی، همکاری و تصمیم‌گیری‌های خبرگان متعهد معماری و فقیهان تخصصی حوزه معماری مساجد می‌باشد. در این پژوهش به اصول معماری مساجد انقلاب اسلامی بر مبنای رهنمودهای مقام معظم رهبری مورد تبیین و بررسی قرار می‌گیرد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

۲- اصول معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی با تاکید بر اصول انسانی

۱-۲- حفظ فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی و ارزش‌های اخلاقی

با توجه به توصیه رهبر انقلاب در ابلاغ سیاست‌های کلی نظام در سند چشم‌انداز که همانا «رعایت هویت تاریخی و معنوی شهرها در توسعه و بهسازی محیط شهری...، حفظ فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی و ارزش‌های اخلاقی» است (ناظمی و دیگران، ۱۳۹۵). هویت‌بخشی ایرانی-اسلامی از مهمترین شاخصه‌های معماری مساجد می‌باشد. از جمله سیاست‌های کلی در برنامه چهارم توسعه نیز حفظ هویت و اصالت شهرها و روستاها و پایبندی به معماری اسلامی و ایرانی است (www.khamene.ir ۱۳۸۶/۲/۸) لذا با توجه به اهمیت معماری و به ویژه جایگاه مساجد در تمدن اسلامی، نیازمند طراحی الگوی ایرانی-اسلامی برای مساجد هستیم. مساجدی که هویت و ارزش‌های انقلابی اسلامی در کالبد و محتوای آن‌ها جلوه‌گر شوند.

۲-۲- داشتن مضمون و معنا

داشتن معنا به خصوص برای مساجد که ضمن برآوردن نیازهای مسلمان، بیان‌کننده اعتقادات و باورهای هر عصر و معرف ساخت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و فنی مردمان آن است؛ مهم نمی‌نماید. مقام معظم رهبری رسیدن به کمال مطلوب را در یک اثر هنری (برای نمونه معماری مسجد)؛ نیازمند معارف بلندی می‌دانند که لازمه آن یک پشتوانه فلسفی است و هنرمند بودن کفایت نمی‌کند. مقام معظم رهبری می‌فرمایند:

ما اصرار داریم که معماری‌ها، مضمون داشته باشد. چون معماری محسوس‌ترین نماد زندگی است... بنابراین اگر معماری مضمون داشت، همه فضای مادی زندگی دارای مضمون می‌شود و معنویت پیدا می‌کند ... (حسن‌زاده، ۱۳۸۶).

۲-۳- بازآفرینی و روزآمدسازی معماری ایرانی-اسلامی

از جمله سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه، بازآفرینی و روزآمدسازی معماری ایرانی-اسلامی است (www.khamene.ir ۱۳۸۶/۲/۸). رهبر معظم انقلاب می‌فرمایند:

شک نباید کرد که انقلاب به هنر نیازمند است. هنر انقلاب از آنجا که باید حامل مفاهیمی نو و آشنا باشد و ... از آنجا که باید معارف نوین را در ذهن‌ها راسخ و ماندگار سازد، ناگزیر باید هنر ممتاز، فاخر و پیشرو باشد (حسن‌زاده، ۱۳۸۶).

در شهر اسلامی، معماری مساجد بیشترین فرصت را برای تجلی مفاهیم نو و آشنا فراهم می‌کند.

۲-۴- تعهد به اصول و ارزش‌های اسلام ناب

به تعبیر رهبر معظم انقلاب:

«هنرمند باید خود را به حقیقتی متعهد بداند. البته این که هنرمند در چه سطحی از اندیشه قرار دارد... بحث دیگری است... به هر حال این تعهد، لازم است... هنرمند

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

هم در باب فرم و قالب هنر خودش و هم در قبال مضمون تعهد دارد»

(www.khamene.ir) ۱/۵/۱۳۸۰).

در نظر ایشان هنرمند بایستی خود را مسئول دانسته و برای اعتلای قالب هنری خود تلاش کند. به هر حال تعهد به اصول و ارزش‌های اسلام ناب در هر سطحی لازم است. به ویژه حوزه معماری.

۳- اصول معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی با تاکید بر اصول کالبدی

۳-۱- زیبایی

به تعبیر مقام معظم رهبری، مسجد باید نظیف‌ترین و زیباترین ساختمان هر منطقه باشد تا به محیطی شاداب، باطراوت، جذاب و دلکش مبدل شود. ایشان در فهرست خدماتی شوراهای اسلامی می‌فرمایند: «... رعایت زیبایی و ... همواره مدنظر قرار گیرد» (شریانی، ۱۳۹۲). همچنین فرموده‌اند:

شوراهای شهری در فعالیت‌های خود به مختصات «شهر اسلامی» توجه کرده ... در شهر اسلامی ... ظهور و اعتلای مظاهر اسلامی و انقلابی، عمران و آبادی و زیبایی، حفظ طبیعت و صفای طبیعی، همه با هم باید مورد توجه قرار گیرد
(www.khamene.ir) ۲/۸/۱۳۷۸).

البته زیبایی جذاب مسجد در عین سادگی آن است و به نظر می‌رسد زیباشناسی اسلامی-ایرانی نوین مساجد، مدنظر رهبر انقلاب اسلامی می‌باشد.

۳-۲- وضوح نمادهای اسلامی

مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرمایند:

نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد؛ کما این که در مهندسی‌های ما باید نشانه‌های اسلامی آشکار باشد (www.khamene.ir) ۸/۲۹/۱۳۸۷).

از آنجا که مساجد مهمترین نماد در شهرهای اسلامی هستند، بایستی آشکار باشند. به تعبیر ایشان: طبق بینش ما، یادگارهای اسلامی عزیزند. می‌شد اسلام به مردم بگوید بروید در زمین صافی بایستید و نماز بخوانید و عبادت کنید؛ در صورتی که به عمارت مسجد دستور داده است؛ «انما یعمر مساجد الله». آباد کردن مسجد ملاک است و تجسم و تجسد خارجی این کار مورد نظر اسلام می‌باشد؛ چون تاثیر بسزایی دارد (خسرویگی، ۱۳۹۱).

۳-۳- معماری شاخص

از جمله اهداف مربوط به امور ساختمانی، معماری و تاسیساتی مساجد در چشم‌انداز ۲۰ ساله مساجد، توجه به محوریت مسجد در برنامه‌های توسعه کشور و تعیین موقعیت زمین مورد نیاز مسجد در بهترین و مناسب‌ترین مکان‌ها است (ناظمی و دیگران، ۱۳۹۵). همچنین شاخص بودن مساجد تا این اندازه مهم است که رهبر معظم انقلاب می‌فرمایند:

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

این معماری مسجد همچنانی که در گذشته تاریخ ما وجود داشته، یک معماری شاخصی باشد که در آن نیازها ملاحظه بشود. غرض این است که شما ابتکار به خرج بدهید (www.khamene.ir ۱۳۷۶/۶/۱۶).

در عین خلاقیت و نوآوری، بایستی از تجارب مساجد تاریخی کشور بهره برد. به نظر می‌رسد حدود ابتکار در بنای مساجد تا اندازه‌ای است که بنایی به جز مسجد را به ذهن مخاطب متبادر نکند.

۴- اصول معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی با تاکید بر اصول سازه‌ای

۴-۱- رعایت معیارهای پیشرفت ساخت و سازها

از جمله سیاست‌های کلی برنامه چهارم و پنجم توسعه، رعایت معیارهای پیشرفته برای ایمنی بناها و استحکام ساخت و سازها می‌باشد (www.khamene.ir ۱۳۸۷/۱۰/۲۱).

توجه به ایمنی و استحکام با استفاده از علم و تکنولوژی پیشرفته و بومی، مورد توجه بنیانگذاران انقلاب اسلامی است و بهتر که در ساخت مساجد کشور به این امر پرداخته شود. چرا که علم و تکنولوژی بومی ضمن تحقق موارد بیان شده، نشان‌دهنده قدرتمندی انقلاب اسلامی ایران است.

۴-۲- مقاوم‌سازی و ایمن‌سازی

مقام معظم رهبری در فهرست خدماتی شوراهای اسلامی پایبندی به معماری ایرانی-اسلامی .. استحکام بناها سفارش کرده‌اند (شربیانی، ۱۳۹۲) لذا تمام اصول فنی بایستی براساس ضوابط ایرانی-اسلامی باشد. مساجد امروز باید جوابگوی نیازهای جامعه، با توجه به تکنولوژی و اصول زندگی اجتماعی امروز باشند. از جمله اهداف مربوط به امور ساختمانی، معماری و تاسیساتی مساجد در چشم‌انداز ۲۰ ساله مساجد، تهیه و تدوین معیارها و استانداردهای لازم و رعایت مشخصات و اصول فنی در طراحی، ساخت و نگهداری مساجد و مقاوم‌سازی ساختمان آنان در برابر حوادث طبیعی از قبیل آتش‌سوزی، زلزله و نظایر آن‌ها. طراحی، ساخت، تعمیر و تجهیز مساجد براساس ضوابط اسلامی ایرانی است (ناظمی و دیگران، ۱۳۹۵).

۵- اصول معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی با تاکید بر اصول کارکردی

۵-۱- تناسب‌سازی با نیازهای کاربران

اولین اصل معماری و خصوصا معماری مساجد، توجه به نیازهای کاربران محیط است. تا آنجا که مقام معظم رهبری بر این نکته تاکید داشته، می‌فرمایند:

چقدر نوع معماری کنونی ما متناسب با نیازهای ماست؟ چقدر عقلانی و منطقی است...؟ (www.khamene.ir ۱۳۹۱/۷/۲۳).

مسجد به قدر کافی ساخته شود و در شهرهای سر راه در همه بیست و چهار ساعت، مسجد باز و آمده وجود داشته باشد. (www.khamene.ir ۱۳۷۵/۶/۳۱).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

البته امروزه نیامندی‌های مساجد به تناسب افزایش یافته که با توجه به شرایط کنونی لازم است آن نیازها نیز در ساخت و معماری مساجد لحاظ شود (ناظمی و دیگران، ۱۳۹۵).

۲-۵- توجه به کاربری‌های دیگر علاوه بر کاربری عبادی

مساجد از ابتدا، مهمترین مرکز اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و آموزشی جامعه اسلامی بوده‌اند. مقام معظم رهبری می‌فرمایند:

مسجد فقط برای نماز نیست؛ در مسجد انواع عبادات هست. از جمله آن عبادات، تفکر است... بنابراین مسجد هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تامل، هم مرکز تصفیه روح، هم مرکز خاص و مرکز اتصال بنده به خداست
(www.khamene.ir ۱۳۷۵/۱۰/۱۹).

لذا بایستی در جهت رشد و تعالی انسان، به کاربری‌های دیگر مسجد توجه کرد. این از جمله مهمترین برنامه‌های مسجد انقلاب اسلامی از ابتدا تاکنون است.

۳-۵- ایجاد اشتیاق به نماز و مسجد

با توجه به اهداف اسلام و نظام اسلامی، ایجاد اشتیاق به مسجد و عبادت، لازمه ماندگاری و حیات مسجد و جامعه اسلامی و حتی جامعه جهانی اسلامی است. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرمایند:

مساجد و نمازخانه‌ها، پاکیزه و مرتب و رغبت‌انگیز باشد... خلاصه هر جا حرکت به سمت نماز و شتافتن به نماز محسوس باشد (www.khamene.ir ۱۳۷۰/۷/۱۵).

استفاده از مسجد برای دنیای اسلام فرصتی مغتنم است، چون محور اجتماع مردم است. جاذبه‌های مسجد عبارت‌اند از استفاده از ابزارهای تبلیغی، کتابخانه‌های مطلوب، روش‌های هنری برای تبلیغ مفاهیم دینی و تولید شوق به عبادت از مواردی است که لازم است درباره آن مطالعه شود (www.khamene.ir ۱۳۸۷/۵/۳۰).

لذا در کنار نقش امام جماعت و تصرف دل‌ها به سمت معنویت، معماری مسجد می‌تواند نقش به‌سزایی در جذب و ایجاد شوق به معنویت و مسجد داشته باشد.

۶- لزوم محوریت مسجد از دیدگاه مقام معظم رهبری

آیت الله خامنه‌ای، مساجد را محور و کانون جامعه اسلامی می‌داند و از مسئولان، به ویژه روحانیون و ائمه جماعات می‌خواهد تا این محوریت و مرکزیت، مورد ملاحظه قرار گیرد:

«... در هر جا سامان زندگی است، مسجد، مرکز و کانون اصلی است. در بنای شهر و روستا در مدرسه و دانشگاه، در مراکز جمعیتی از بازارهای کسب و کار تا فرودگاه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

ها و جاده‌ها و پایانه‌های سفری و تا آسایشگاه‌ها و بیمارستان‌ها و بوستان‌ها و گردشگاه‌ها، در همه و همه باید مسجد را همچون قطب و محور بنا نهاد...»
(www.khamenei.ir، ۱۳۹۰/۷/۱۹).

به نظر ایشان، محور و ملاک بودن مساجد در همه جوامع اسلامی باید لحاظ شود؛ به گونه‌ای که مدیریت امور جامعه اسلامی از مساجد صورت گیرد:

«... لازم است با دخالت افراد دلسوز و متدین و همکاری و همفکری علما و روحانیون و سایر نخبگان و با محوریت مساجد جلوی هرگونه هرج و مرج و قتل و تجاوز و غارت اموال عمومی و خصوصی گرفته شود و فضای امن و محیط آرام برای کلیه شهروندان به وجود آید تا ملت عراق بتواند در سایه وحدت و کیپارچگی، توانایی و آگاهی خود را به نمایش بگذارد و تمدن اصیل اسلامی و فرهنگ ملی و جایگاه والای آن ملت قدرتمند و شجاع را بازیابد و موجبات رضای خداوند سبحان فراهم گردد» (www.khamenei.ir، ۱۳۸۲/۱/۲۴).

۷- نتیجه‌گیری

مسجد، از زمان ظهور اسلام به عنوان نماد این شریعت آسمانی مطرح شده است. علت نامگذاری آن، بدین جهت بوده که در فرهنگ دینی نام مسجد یادآور بندگی و کرنش پیشگاه خداوند متعال است. مسجد یعنی جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان برای خداست. در حقیقت، برترین و اصیل‌ترین محل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال مسجد است. حقیقت امر این است که مسجد به تمام معنی بنایی است اسلامی و از این دیدگاه، جلوه گاه همه رموز و رازهای معماری اسلامی به شمار می‌آید. علاوه بر آن، جهان سده‌های میانه مسلمانان، نظیر اروپای قرون وسطا، جامعه‌ای خدام دار بود است و مسجد بیان طبیعی آن. لذا بررسی دقیق عملکردهای این بنا ما را به فهمی عمیق از کارکردهای فرهنگ اسلامی می‌رساند. مسجد بنای الگویی است که عالی‌ترین سازه‌ها را در معماری اسلامی به وجود آورد؛ مسجد با این نیت ساخته می‌شود که باقی بماند، پس باید دارای ساختاری غنی و مستحکم باشد. در نتیجه، این بنا، آن الگویی است که به مانند کلیسا در مسیحیت بیش از هر بنای دیگر تأثیر سنت‌های ممتاز معماری بسیاری را که در مجموع معماری را شکل داده‌اند. معماری قدسی اسلام پیش از هر چیزی در وجود مسجد متجلی است که خود، تجسم و بازآفرینی و تکرار هماهنگی نظم و آرامش طبیعت است. این ارتباط فقط بیرونی نیست که از طریق پیوندی درونی، مسجد را به اصول و ریتم‌های طبیعت مربوط کرده و فضای مسجد را با آن فضای مقدس خلاقیت ازلی متحد می‌سازد. در این پژوهش اصول معماری مساجد انقلاب اسلامی بر مبنای رهنمودهای مقام معظم رهبری مورد تبیین و بررسی قرار گرفت. طبق یافته‌های حاصل از مطالعات اسنادی، اصول معماری مساجد در سخنان مقام معظم رهبری در چهار اصل کلی شامل اصول محتوایی، کالبدی، برنامه‌ای و سازه‌ای در معماری مورد تأکید است. آیت الله خامنه‌ای، مساجد را محور و کانون جامعه اسلامی می‌داند و از مسئولان، به ویژه روحانیون و ائمه جماعات می‌خواهد تا این محوریت و مرکزیت، مورد ملاحظه قرار گیرد. به نظر ایشان، محور و ملاک بودن مساجد در همه جوامع اسلامی باید لحاظ شود؛ به گونه‌ای که مدیریت امور جامعه اسلامی از مساجد صورت گیرد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مراجع

۱. بمانیان، محمدرضا؛ جلوانی، متین؛ ارجمندی، سمیرا. بررسی ارتباط میان پیکربندی فضایی و حکمت در معماری اسلامی مساجد مکتب اصفهان (نمونه‌های موردی: مسجد آقانور، مسجد امام اصفهان و مسجد شیخ لطف‌الله). مطالعات معماری ایران، ۱۵، ۵(۹)، ص ۱۱۵-۱۴۱. ۱۴۰۰
۲. حسن‌زاده، مصطفی. هنر باید متعالی باشد، تهران: مرکز نشر انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶
۳. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۰/۰۵/۰۱، در دیدار اصحاب فرهنگ و هنر، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۴. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۶/۰۲/۰۸، پیام به مناسبت آغاز به کار سومین دوره شوراهاى اسلامی شهر و روستا، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۵. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۶/۰۲/۰۸، پیام به مناسبت آغاز به کار شوراهاى اسلامی شهر و روستا، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۶. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۰/۰۷/۱۵، پیام اولین اجلاس سالیانه اقامه نماز در مشهد مقدس، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۷. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۶/۰۶/۱۶، بیانات مقام معظم رهبری، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۸. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹، در دیدار مردم قم، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۹. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۷/۱۰/۲۱، ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه توسط رهبر معظم انقلاب، آرشیو ابلاغیه، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۰. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۹۱/۰۷/۲۳، در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۱. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۷/۰۸/۲۹، در دیدار شرکت‌کنندگان هفدهمین اجلاس نماز، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۲. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۷/۰۵/۳۰، در دیدار شرکت‌کنندگان داخلی و مهمانان خارجی سومین همایش بین‌المللی هفته گرامیداشت مساجد، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۳. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۵/۰۶/۳۱، پیام مناسبت گردهمایی سالانه نماز در شهر زنجان، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۴. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۷۵/۰۶/۳۱، پیام مناسبت گردهمایی سالانه نماز در شهر زنجان، آرشیو بیانات، بازیابی شده در سایت www.khamenei.ir.
۱۵. خسروبیگی، رسول. جهاد فرهنگی در بیان رهبر معظم انقلاب، تهران: دفتر اعزام تبلیغ، ۱۳۹۱
۱۶. شریبانی، جلال. منشور هنر و هنرمند در بیانات مقام معظم رهبری، تهران: رسال یعقوبی، ۱۳۹۲
۱۷. معاریان، غلامحسین. سیری در مبانی نظری معماری، تهران: سروش دانش، ۱۳۸۴
۱۸. ناظمی اردکانی، مهدی؛ امینی، محمدتقی؛ شریفی زارچی، حمید. مدیریت راهبردی مساجد، تهران: انتشارات آوای نور، ۱۳۹۵
۱۹. نصر، سید حسن. آرمان‌ها و واقعیتهای اسلام، ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران: جامی، ۱۳۸۴
۲۰. نوایی، کامبیز و همکاران. مسجد تمثال انسان کامل، مجله صفه (۲۶)، ص ۸-۱۰. ۱۳۷۷
۲۱. هیل نبراند، روبرت. معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی، ترجمه باقر آیت‌الله زاده شیرازی، تهران: روزنه، ۱۳۸۰